

POLEMIKE

Dr BOJAN B. DIMITRIJEVIĆ, naučni savetnik
Institut za savremenu istoriju
Beograd, Trg Nikole Pašića 11
bojands1@gmail.com

naučna kritika
primljeno: 10. maj 2017.
prihvaćeno: 17. maj 2017.

USTAŠKA VOJSKA NDH 1941–1945: ODGOVOR MILANU KOLJANINU

Iz vremena kada sam bio tek svršen student pre nekih dvadeset i tri godine, sećam se polemike između naših starijih kolega iz Instituta, Tome Milenkovića i Koste Nikolića, povodom Nikolićeve knjige *Boljševizacija KPJ*. U čitavom nizu kasnijih godina sličnih polemika u Institutu nije bilo. Neki kritički osvrti objavljeni u časopisu *Istorija 20. veka* na pojedine monografije ostajali su listom bez odgovora. Polemike u časopisu nije bilo. Neslaganje kolega se rešavalo preskakanjem pojedinih tema u razgovoru, pisanjem po sistemu: svako svoje i, veoma retko, razgovorom kolega o spornim mestima ili stavovima.

Stoga nas je prilično iznenadila pojava kritike kolege Milana Koljanina na našu monografiju *Ustaška vojska NDH 1941–1945* (ISI, Beograd 2016). I svojom oštrinom i svojom dužinom. Smatramo, ipak, da je ovo značajan doprinos razvijanju debate o naučnim dometima naših istraživanja i da se na ovaj način izlazi iz uobičajenih hvalospevnih prikaza od kojih niko u suštini nema posebnu korist. Vreme i napor koji je kolega Milan Koljanin uložio u pisanje ovog kritičkog osvrta zaslužuju svaku pažnju i od strane čitalaca. Naravno, i od strane kritikovanog autora.

Krenimo, redom. Očigledno je da kolega Koljanin nije razumeo razlike i sličnosti između ove monografije i dvotomne monografije *Ustaška vojnica* koja je izašla u Zagrebu 2013, potpisana od četiri autora (Amir Obhodaš, Mario Werhas, Bojan B. Dimitrijević, Zvonimir Despot). Verujemo, da je kolega Koljanin imao dobru nameru, raspitao bi se kod potpisnika ovih redova o čemu je reč. Kakva je razlika? Ovako, svoju naučnu kritiku predao je redakciji časopisa *Istorija 20. veka* samo dve julske nedelje pošto je naša knjiga izašla iz štampe – u nameri da odmah presudi i predoči javnosti svoju negativnu ocenu.

Da pojasnimo našim uvažanim čitaocima: dvotomno izdanje koje je prethodno izašlo u Zagrebu pisao je u dobroj meri isti, gore navedeni autor. Poglavlja o „Ustroju Ustaške vojnice“ u obe knjige napisao je Mario Werhas, a kolega Amir Obhodaš poglavlja „Operacije u istočnoj Bosni“ i „Operacije u severozapadnoj Hrvatskoj“. Ovakvih poglavlja nema u našoj „Ustaškoj vojsci“. Kolegijalni dogovor je bio da niko posebno ne potpisuje svoj deo. Da je kolega Koljanin samo uporedio sadržaje obe studije došao bi relativno brzo do zaključka šta je pisao autor B. Dimitrijević, a šta ostali autori. S druge strane, da se kolegijalno zainteresovao Koljanin bi saznao

da je *Ustaška vojska NDH 1941–1945* u stvari integralan rukopis B. Dimitrijevića, iz kojeg su izdvojena određena poglavlja za hrvatsko izdanje, pre nego što je ova studija objavljena u Beogradu. Koljanin, međutim, stvara dvojstvo: knjigu B. Dimitrijevića i knjigu „A. Obhođaša i dr.“, iako je očigledno kako je B. Dimitrijević takođe jedan od tih „dr(ugih)“ koautora. Posmatrajući do kraja svoje duge kritike ove monografije kao da su pisane od različitih autora, on dovodi čitaoca u zabludu. Koljanin objašnjava da B. Dimitrijević u stvari preuzima „A. Obhođaša i dr.“, odnosno da ne piše svoju samostalnu monografiju već preuzima delove knjige objavljene u drugoj državi od drugih autora.

Štaviše, Koljanin navodi da se u predgovoru ne osvrćemo na knjigu „Ustaška vojnica“, iako na dva mesta (str. 10 i 16) u predgovoru dajemo detaljnu genezu nastanka te knjige i navodimo činjenicu da je ta knjiga objavljena 2013. godine. Dakle, B. Dimitrijević nije „preuzeo delove knjige A. Obhođaša i dr.“, već je taj isti Dimitrijević autor u oba slučaja.

Osnovna crta u kritici kolege Koljanina jeste odnos autora i njegove monografije prema pitanju ustaških zločina, odnosno autorovo nedovoljno pominjanje pojmova „genocid“, „holokaust“. Po našem kritičaru, više smo skloni da koristimo sintagme „ustaški teror“, „ustaško nasilje“ i „ratni zločini“. Koljanin odmah navodi da inkriminacija „genocida“ nije postojala do 1948, a mi dodajemo ni termin „holokaust“. Sledi, prema našem kolegi i kritičaru, da ako koristimo termine: teror, ratni zločin i nasilje, a ne genocid da smo zatečeni u pokušaju negiranja ili osporavanja „zločina genocida“ nad Srbima, Jevrejima i Romima. Zaista ozbiljna optužba.

U ovome leži i osnova Koljaninove kritike naše monografije: nedovoljno konsultovanje onih naučnih dela i zbirki dokumenata koji govore o ustaškim zločinima i logorima NDH. Kako se i sam bavi ovom temom, njegova kritika je ovde suverena i dokumentovana. Ali tema ove knjige je sasvim drugačija: to je vojna istorija ustaškog pokreta i njegove vojske, a ne ustaških logora, ustaških zločina niti državnog terora NDH u kojem učestvuju i drugi državni subjekti. O vojnoj istoriji ustaškog pokreta od izdavanja monografije Mladena Colića do najskorijeg vremena uglavnom nije bilo detaljnijih studija ni monografija. Potpuno suprotno od bavljenja ustaškim zločinima.

Dakle, uvaženi kolega Koljaninu da Vam pojasnim, ova knjiga nema za temu ustaške zločine ili ustaške logore. Njena namera je da srpskoj javnosti predstavi nastanak, funkcionisanje i nestanak Ustaške vojske koja je u periodu 1941–1945. predstavljala, uz Domobranstvo, drugi vid oružanih snaga NDH. Znajući da će u ovdashnjoj javnosti mnogi tumačiti ovu knjigu upravo kroz meru zastupljenosti ustaških zločina, naveli smo u predgovoru, ali i na zadnjoj strani korice knjige naše motive:

Šta je svrha ove knjige? Pre svega, da (srpskoj) javnosti pruži detaljniju sliku o oružanoj formaciji koja je imala dominantno negativan stav prema predstavnicima nacije kojoj pripadaju i autor i njegova publika, pa joj je to bilo i u osnovi političkih načela i ideologije. Potom, da pokaže kompleksnost ratnih događaja, u kojima se pod okupacijom odigrao surov višestruki građanski rat zaraćenih strana sa različitim ideološkim i nacionalnim kontekstom. I konačno, da ukaže na činjenicu da je ovde u Beogradu, i dalje najveći izvor za proučavanje istorije Nezavisne Države Hrvatske (NDH) sačuvan u stotinama dužnih metara arhivske građe koja se nalazi u Vojnom arhivu.

U predgovoru smo istakli i sledeći stav: *istorijska slika o NDH u mnogome je već formirana u ranijem periodu na bazi postojećih arhivskih ili drugih istraživanja i ona se u principu ne može drastično izmeniti. Novim istraživanjima, međutim, ta istorijska slika se može učiniti kompleksnom, sa mnogo novih detalja ili novih uglova posmatranja, koji će dopuniti naša saznanja o brojnim pitanjima iz epohe Drugog svetskog rata na prostoru okupirane Kraljevine Jugoslavije, odnosno vremena postojanja Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945.*

Smatramo da pitanje zločina koje su počinile ustaške snage jeste bitno. Da li to znači da ako u svaku temu iz istorije NDH, pa i vojnu istoriju ustaške vojske, ne ugradimo kao *locus communis* njihove zločine, naše istraživanje nije relevantno i kompetentno? Da li su ustaški zločini obavezan začim svake knjige o NDH? Da li se insistiranjem na zločinima stiže pozitivna ocena onih koji samo o njima govore i pišu i kritikuju one koji to ne čine? Ustaška vojska je postojala čitavu deceniju u emigraciji, pet ratnih godina i još nekoliko godina u odmetništvu. Ona je ilegalna struktura koja od nekoliko stotina pristalica doseže brojku od više desetina hiljada pripadnika. Ona je drugi vid oružanih snaga NDH koji ima odnose sa ostalim činiocima u državnoj strukturi NDH, ima odnose sa saveznicima i mentorima NDH, ima svoju unutrašnju strukturu, istaknute ličnosti, naoružanje, opremu, specifičan jezik, ideologiju, učestvuje u borbama bez prekida i sama biva pobeđena na kraju rata i uništena u masovnim pogubljenjima maja 1945. Govoriti i insistirati samo na ustaškim zločinima, a ne upoznati javnost sa nizom ovakvih istorijskih pitanja postojanja Ustaške vojske je u suštini naučna regresija i beskonačno ponavljanje, bez pokušaja da se kroz kompleksnost sagledavanja događaja iz prošlosti izvuku određene pouke.

Koljanin ocenjuje da je Ustaška vojska bila oružana formacija čiji je „osnovni zadatak uništenje „nepoželjnih“ nacionalnih i rasnih grupa, odnosno Srba, Jevreja i Roma“. Šta nam, međutim, govori *Ustav, Ustaše, hrvatske revolucionarne organizacije* – osnovni ideološki dokument ove organizacije (str. 20). Prva tačka ovog ustava formuliše jasan cilj organizacije: „Ustaša, hrvatska revolucionarna organizacija, ima de zadaću da oružanim ustankom (revolucijom) oslobodi ispod tudjinskog jarma Hrvatsku, da ona postane potpuno samostalna i nezavisna država na cijelom svome narodnom i povjesnom području.“ Dakle, iako smo posvetili čitavo I poglavlje nastanku i ideologiji ustaške vojske, kolegi Koljaninu je lakše da ustašku antijugoslovensku, hrvatsku revolucionarnu ideologiju svede na ideologiju zločina protiv drugih nacionalnih grupa i, u skladu sa neokomunističkom praksom poslednjih dvadesetak godina, uz srpske žrtve i stradanja obavezno pridoda Jevreje i Rome.

Zahvalni smo što nam kolega Koljanin ukazuje na niz (relevantnih) naučnih dela za koje sugerise da ih nismo koristili kako bismo dokumentovali „karakter NDH i njenu politiku uništenja „nepoželjnih“ nacionalnih, verskih, rasnih i političkih grupa“. Međutim, nijedan od ponuđenih osam naslova (u fusnoti 4) ne govori o vojnoj organizaciji, strukturi, borbama ili o bilo čemu vezanom za vojnu komponentu Ustaške vojske, već o holokaustu, pokoljima srpskog stanovništva i logoru Jasenovac. Pa ni njegov članak „Ideologija i politika uništenja Srba u NDH“. Koljanin smatra da ustaški zločini „nemaju ono mesto koje bi moralo da imaju s obzirom na temu knjige“. I zamera nam da nismo ostavili dovoljno mesta za pominjanje holokausta!? Kao gradsko stanovništvo, jevrejska zajednica je uglavnom bila na meti organa unutraš-

njih poslova NDH (Ustaške nadzorne službe, Ustaške obrane) a ne ustaške vojske koja na terenu učestvuje u akcijama protiv srpskog stanovništva i kasnijim borbama sa srpskim ustanicima.

Ova knjiga se, dakle, bavi vojnom organizacijom i mi smo je detaljno tumačili. Kada Koljanin tendenciozno ocenjuje naše zaključke o ustaškoj vojnoj organizaciji kao „čudne“, moramo da odvratimo: ustaška vojna organizacija ima obeležja ilegalne revolucionarne organizacije u periodu emigracije, pre 1941, a postaje „drugi deo oružanih snaga NDH“ od aprila 1941. Izgleda da naš kolega u žurbi da nas što pre kritikuje nije uočio razliku da se govori o dva perioda funkcionisanja ove organizacije.

Ako kolega Koljanin traži analizu programa ustaškog pokreta, onda treba da to potraži u studijama koje se bave ovim pitanjem. Mi smo se detaljno bavili tumačenjem vojne organizacije, jer je Ustaška vojska (vojnica) pre svega vojska. Prvo ilegalna, a potom deo oružanih snaga NDH. Kolega Koljanin bi trebalo da uoči novosti koje donosimo iz arhivskih istraživanja o ovom pitanju, a ne da nas vraća na tumačenje onoga što nije tema ove knjige. Takođe, ukazujemo na to da danas u svetu brojni naslovi iz vojne istorije govore o istoriji nemačkih SS jedinica, a ne pominju njihove zločine i obavezan holokaust, već o njima pišu kao borbenoj formaciji Trećeg rajha. Isti model smo i mi pokušali da ponudimo javnosti.

A da li je pogrešno i diskvalifikujuće ako „narodnooslobodilački pokret“ zovemo dosledno „partizanski“, kako su oni sami sebi i nazivali? Da li je metodološki pogrešno ako oružane formacije ilegalne Komunističke partije Jugoslavije zovemo njihovim popularnim imenom, a ne različitim „narodnooslobodilačkim“ imenima koja su i menjali tokom rata? Zašto su objektivniji oni koji koriste termin „četnici“, a ne „Jugoslovenska vojska u Otadžbini“? Takođe, tu je i pitanje da li su NDH i Hrvatska isto ili ne? Mi smo stali na stanovište da tu nema razlike. Posebno u odnosu na tada postojeću (okupiranu) državu – Kraljevinu Jugoslaviju: i NDH i takozvana anti-fašistička Hrvatska su direktna negacija, do 1945. postojeće, Kraljevine Jugoslavije.

U knjizi smo jasno pozicionirali da srpski ustanak, kao odgovor na ustaške pokolje, počinje 3. juna 1941. u Nevesinjskom srezu (str. 79). Poglavlje koje prethodi ovom nosi naziv „Ustaška akcija protiv srpskog stanovništva“ (str. 77). Da je kolega Koljanin pažljivo čitao ove delove knjige, verovatno nas ne bi optužio da se „uklapamo u omiljenu tvrdnju dela hrvatske historiografije da su ustaške akcije bile izazvane srpskim oružanim napadima“.

Koljanin nas kritikuje da ne poznajemo odgovarajuću literaturu. Na našu konstataciju da nema podataka o učešću Ustaške vojske u borbama (masovnim pokoljima) u istočnoj Bosni, ukazuje nam na nekoliko dela, od kojih su neka memoarska. Naš stav da „nema podataka“ odnosi se upravo na arhivsku građu sačuvanu u Vojnom arhivu, tačnije na dnevne izveštaje Glavnog stožera iz 1941, u kojima se situacija u istočnoj Bosni pojavljuje tek krajem novembra 1941. I sam Glavni stožer teško da je imao potpune podatke o delovanju ustaških formacija sa terena.

Da je detaljnije proučio organizacijsku formu Ustaške vojske koju smo u knjizi izložili, kolega Koljanin nas ne bi optužio da „prihvatamo još jednu tezu dela hrvatske historiografije“ da su za zločine prema Srbima „krive raznorodne ustaške grupe“. Baveći se organizacijom Ustaške vojske uočili smo da u znatnom delu 1941.

godine na terenu postoje različite privremene, dobrovoljačke, pripremljene ili druge ustaške jedinice. One se formiraju i od vojnih organa i od ustaških političkih organizacija na terenu. Ali, postoje i „divlje“ ustaše: naoružani seljaci, seoske milicije. Njih ne registruje Bojan Dimitrijević prihvatajući teze dela hrvatske historiografije, već o njima govore izvori NDH prvog reda: izveštaji Domobranstva i Oružništva. Sasvim je jasno da su tokom leta 1941. ustaške jedinice u Zagrebu i okolini bile formacijski organizovane, ali da su na udaljenim područjima NDH gde je buknuo srpski ustanak imale manje jasnu formu. O ovome su svoj sud dali i pojedini hrvatski istraživači, ne da bi abolirali ustaše od odgovornosti za počinjene masovne zločine nad srpskim stanovništvom, već da bi ukazali na činjenicu kako je teško pratiti razvoj organizacije Ustaške vojske tokom 1941. zbog dobrog dela neregularnosti u njenom organizovanju. Iz te neregularnosti organizovanja i funkcionisanja, u ambijentu državnih protivsrpskih mera i propagande, do zločina bio je samo jedan korak.

Skandalozno je to što nas kolega Koljanin optužuje da smo prihvatili termin „čišćenje“ za progon i pokolj Srba u NDH, odnosno naziv „pobunjenici“ za srpske ustanike. Ove termine, koji su preuzeti iz originalne građe NDH, upravo smo koristili pod navodnicima ili pisane kurzivom, da ukažemo na terminologiju zvaničnih organa i njihov odnos prema progону, odnosno ustanku Srba. Da li je trebalo da ove termine menjamo sa nekim drugima koji bi ukazali na njihov sadržaj, kako nam poručuje kolega Koljanin? Ne. Ne slažemo se! Smatramo da originalna terminologija više govori od bilo kakve autorove interpretacije. Jer ako zvanični organi NDH na terenu takođe koriste ove izraze, onda možemo da uočimo i njihov stav prema progону Srba („čišćenje“ a ne masovni zločin) i prema njihovom ustanku („pobuna“ a ne ustanak).

Logori koji su postali simbol današnjeg prepoznavanja ustaškog režima u NDH nisu bili u strukturi i nadležnosti ustaške vojne organizacije, već u strukturi unutrašnjih poslova (Ustaške nadzorne službe). Mi smo se logorima bavili samo u slučaju nastanka Ustaške obrane kao jedinice ministarstva unutrašnjih poslova koja je korišćena za njihovo obezbeđenje, ali je ubrzo izrasla u srazmerno veliku borbenu formaciju. Tu formaciju je zbog niza specifičnosti protežirao poglavnik NDH Ante Pavelić i ona je bila van nemačke komandne nadležnosti. Iz tog razloga se nismo bavili logorima, jer oni nisu spadali u vojnu organizaciju Ustaške vojske. Pitanjem logora, njihove tipologije i drugog vezanog za njihovo funkcionisanje i zločine, bavili su se mnogi drugi prethodnici, pa tako i kolega Koljanin. Naša namera, međutim, nije bila da prepisujemo ranije radove i ponavljamo poznato, već da se bavimo nastankom Ustaške obrane, na čelu sa Vjekoslavom Luburićem, koja izrasta u elitnu ustašku vojnu jedinicu tokom 1944–1945. Da bi čitaoci shvatili odakle se pojavljuje ova jedinica bilo je nužno ukratko opisati sistem logora koje je ona obezbeđivala. Ipak, kolega Koljanin ne propušta da nam i ovde preporuči jednu svoju raspravu o koncentracionim logorima u NDH, objavljenu u časopisu *Balkanika* 2015. Hvala kolega Koljaninu, ali mi smo se bavili Ustaškom obranom kao vojnom formacijom, i to u dobroj meri na novim arhivskim izvorima. Pitamo se, da smo u napomenama i literaturi naše monografije pomenuli neke od Koljaninovih radova, da li bi se on tada odlučio na ovako oštru kritiku?

U analizi borbi u kojima učestvuje Ustaška vojska, mi smo se takođe fokusirali da ustanovimo njene vojne karakteristike i damo ocenu shodno njenom vojnom

učinku. Naravno, ukoliko nismo dovoljno detaljno pomenuli srpske žrtve odmah smo se izložili kritici kolege Koljanina. Takođe, ako smo ukazali na činjenicu da su pojedinci iz ustaških redova odlikovani već od 1941. zbog hrabrosti u borbi sa srpskim ustanicima (kasnije, četnicima, partizanima) to nikako ne znači da želimo da ih aboliramo od zločina prema Srbima koje su počinili, već da ukažemo da je režim NDH imao svoju hijerarhiju odlikovanja i da su ih pojedinci i zaslužili. Da li kolega Koljanin smatra da su ustaše bili laki vojni protivnici srpskim ustanicima, partizanima ili četnicima? Da među njima nije bilo hrabrih boraca? Ili da među njima nije bilo ljudi koji su fanatično verovali u proklamovane ciljeve ustaške organizacije? Da li su hrabrost i odlikovanja rezervisani samo za pobednike građanskog rata pod okupacijom?

Pa tako i Jure Francetić i Rafael Boban. Naše ocene ove dvojice istaknutih ustaških oficira nisu na „ivici panegirika“ niti smo se „uključili u njihovo savremeno slavljenje“, ako navodimo da su obojica ušli u pesmu. Upravo smo želeli da pokažemo kako su ova dvojica istaknutih ustaških komandanata, koji nisu bili deo klasičnog okruženja poglavnika Ante Pavelića, zbog svojih ratnih zasluga (ili zločina prema Srbima) postali i ostali popularni do danas u Hrvatskoj. I da im se i danas pevaju pesme. Konstatovati tako nešto nikako ne znači biti panegiričan, niti ih slaviti.

I kada nas kolega Koljanin kritikuje da imamo kontradiktoran zaključak o tome da naša knjiga pokušava da vrati ovu temu u okvire srpske historiografije, moramo da mu pojasnimo: srpska historiografija i publicistika se i dalje bave NDH, ali samo kroz pogled kakav nam sugeriše kolega Koljanin – istrebljenje srpskog naroda i drugih za NDH nepoželjnih grupa, masovne ili pojedinačne zločine i holokaust. Savremenoj srpskoj historiografiji, međutim, nedostaju dela koja će na nov način govoriti i o ostalim aspektima postojanja NDH. Sačuvana građa vojne provenijencije u beogradskom Vojnom arhivu, počev od dnevnih izveštaja pa do dokumenata pojedinih jedinica, govori više od same vojne problematike i obuhvata mnoga pitanja funkcionisanja NDH. Ta građa govori i o životu van vojničkih redova, o životu u Hrvatskoj 1941–1945: funkcionisanju nove države koja se suočila sa unutrašnjim izazovima i postala front na gotovo svim svojim delovima. Zato smo i pomenuli samo dva autora: Srđu Trifkovića koji daje studiju ideologije ustaškog pokreta i Radmilu-Milu Mihailović koja je o događajima u italijanskoj zoni 1941. pisala na bazi ovde do sada nepoznate italijanske dokumentarne građe.

Uočava se da je Koljaninova kritika naše monografije od ukupno 500 strana fokusirana samo na delove koji se tiču zločinačkog odnosa ustaške vojske prema srpskom stanovništvu, kao i na pitanje logora. To je uglavnom pitanje koje se proteže na oko 1/5 cele knjige. Kolega Koljanin se izuzetno kritički odredio prema njima, a prema ostatku knjige koji se bavi vojnom organizacijom i daljim postojanjem Ustaške vojske nije se odredio nikako. Iako je autor najveći deo ove studije napisao korišćenjem originalne (pa čak i nedovoljno korišćene) arhivske građe koja se čuva u beogradskom Vojnom arhivu, iako je 2012. i kolega Koljanin često sedeo uz autora u čitaonici Arhiva, o dometima čisto vojnih delova ove studije nema ni reči kod našeg kritičara. Smatramo da smo našim istraživanjem gotovo iscrpili svu sačuvanu građu Ustaške vojske u Vojnom arhivu.

Slično su prošle i fotografije koje ilustruju knjigu. Kolega Koljanin kaže da su „vredan doprinos vizuelizaciji izlaganja“, ali ne konstatuje da je gotovo 90% ilustra-

cija koje su objavljene u knjizi uglavnom nepoznato srpskoj javnosti, a koje je autor prikupio u hrvatskim institucijama ili od tamošnjih kolekcionara. Ali, on nas optužuje da se na većem broju fotografija pojavljuju pomenuti Francetić i Boban. Brojanje i izračunavanje procenata koliko se ova dvojica pojavljuju na fotografijama ostavljamo posebno zainteresovanima. Želeo to Milan Koljanin da prihvati ili ne, ova dvojica su sigurno bili popularni komandanti koje je propaganda NDH rado portretisala i pratila u delovanju, pa je tako srazmerno značajan broj fotografija ostao sačuvan. U slučaju Bobana, njegovoj zastupljenosti pogoduje i činjenica da se on sa svojom jedinicom nalazio u delu NDH gde su vođene žestoke borbe sa partizanskim (NOVH) snagama do kraja rata 1945. godine.

Štaviše, kolega Koljanin nas optužuje da smo objavili fotografije gde su srpske izbeglice na Drini koje okružuju Francetića i druge ustaške komandante „nasmejane“. Pogledali smo malo bolje fotografije na stranama 129 i 130: nijedno nasmejano lice! Naprotiv, svi likovi koji okružuju Francetića i Franju Sudara imaju zabrinute ili prestrašene izraze lica. Fotografije jesu propagandne i sugerišu prijateljski odnos ustaških snaga prema (srpskim) izbeglicama, ali da li kolega Koljanin veruje da je trebalo da našim čitaocima to sugerišemo i legendama ispod fotografija ili je dovoljan uvid u same fotografije, da bi se shvatio sav njihov apsurd?

One fotografije koje dokumentuju nedela ustaških snaga u toku borbi početkom 1942, preuzeli smo iz elaborata o operacijama u istočnoj Bosni koji se čuva u Vojnom arhivu. Ako kažemo da ustaške snage pale određeno selo (posle proterivanja srpskog stanovništva), što se vidi na fotografijama, da li je nedostatak ako nismo rekli „jer su stanovnici ili ubijeni ili izbegli pred pokoljem“? Takođe, komentarišući tri fotografije na kojima se vidi kako ustaške snage sprovode srpsko stanovništvo posle operacije na Kozari juna 1942, kolega Koljanin nam sugeriše da je to „nedovoljno“. Kako on zna da su ljudi sa fotografija deportovani u Jasenovac – „gde su većinom odmah ubijeni“? Mislim da i ovde Koljanin potcenjuje naše čitaoce insistirajući na dodatnom objašnjenju. Dovoljno je pogledati izraze dece koju sprovode pripadnici nemačkog „Ajnzačstafela“ na strani 142, pa zaključiti o tragiци njihovog položaja bez dodatnih razjašnjenja, a koja bi izgleda voleo da vidi naš uvaženi kolega.

Isto važi i za nekoliko fotografija gde su se ustaše i srpski četnici fotografisali na terenu. Kao što smo napisali (str. 254) ovakve fotografije su posle rata služile za kompromitaciju srpskih nacionalnih snaga i dokazivanje njihove sprege sa ustašama, a protiv partizanskog („NOP“) pokreta. Koljaninova ocena, međutim, da je ta saradnja tokom rata kompromitovala takve četničke snage može da stoji samo u idealnim okolnostima. U realnosti progona Srba u NDH, ako je sporazum nekog lokalnog četničkog komandanta sa vlastima NDH značio prestanak progona na određenoj teritoriji to je za srpsko stanovništvo na toj teritoriji svakako bilo olakšanje. Za vlasti NDH, pa tako i ustaške vojne komandante ovo je samo mogao da bude znak priznanja i nemoći da se suzbije srpski otpor na određenom delu teritorije.

Slično važi i za pojam takozvanih slobodnih teritorija, koji Koljanin afirmiše kao prostor na kojem se „stvarao novi politički poredak i državni (jugoslovenski) okvir“. Kada kažemo da krajem 1944. NDH postaje veliko bojište, a ne državna celi-na (str. 447), mislimo na činjenicu da su određeni delovi teritorije NDH bili nepovratno izgubljeni, odnosno zauzeti (oslobođeni) od partizanskih snaga (NOVJ, JA).

Međutim, do druge polovine 1944, to često nije bio slučaj, pa takozvane „slobodne teritorije“ često menjaju svoje gospodare, a onda se povratkom oružanih snaga NDH vraćaju pod njenu kontrolu. Da je kolega Koljanin pažljivo pročitao pojedine delove knjige koji govore o borbenim aktivnostima ustaških snaga 1942–1944. i slučajevima takozvanih slobodnih teritorija (Bihać, Tuzla, Koprivnica, itd.), uočio bi ovu razliku i verovatno bi se složio sa nama kada tvrdimo: početkom 1945, oružane snage NDH su u povlačenju i ne mogu da povrate izgubljene teritorije, kao što to čine u prethodnim ratnim godinama.

I kod fotografija, kolega Koljanin nam sugerise da je trebalo objaviti još fotografija gde se vide zločini i stradanja Srba. Pa nas čak upućuje na knjigu kolege Jovana Mirkovića kao izuzetno vrednu foto-monografiju. Ponavljamo i ovde, naša glavna tema nije stradanje Srba od ustaške vojske, već ustaška vojska kao takva. Stoga, smatramo da onaj ko želi da se informiše o stradanju i zločinima nad Srbima u NDH uzeće foto-monografiju kolege Mirkovića. Ko želi da se vizuelno informiše o izgledu, naoružanju, ličnostima, vojnim aktivnostima ustaških snaga, uzeće ovu studiju i sigurno će uočiti da ona pruža srpskom čitaocu obilje nepoznatih fotografija za ceo period postojanja ustaških snaga NDH.

Šta je bio pokretač ove kritike? Kakve su njene intencije i čemu ona služi? Želja kolege Koljanina da se u ovdašnjoj naučnoj javnosti pokaže kao nesumnjiv ekspert za pitanja iz istorije NDH? Sujeta? Autorovo nekorisćenje radova kolege Koljanina? Ili želja da se ospori jedno delo koje određenu istorijsku temu iz vremena NDH ne posmatra kroz standardne ideološke okvire koje je postavila komunistička ideologija još 1945. godine?

Pravo je svakog naučnika da izriče svoje sudove javno, na ličnu odgovornost. Mi to pravo i mogućnost da bude kritičar ne poričemo kolegi Koljaninu. Ali, moramo na kraju da pomenemo: naš kritičar se nije bavio vojnom istorijom niti istorijom vojnih formacija na prostoru Jugoslavije u Drugom svetskom ratu. Miroslav Krleža je odvratio svojim oponentima u jednoj prilici: „Tko muca, nije pozvan da podučava govorništvo, a tko ne zna kako se vuku figure, taj ne može da ocenjuje vrijednost šahovskog poteza“. Tako je i u ovom slučaju.

Iako u svojoj biografiji nema nijedan nama poznat rad koji se bavi vojnim pitanjima oružanih snaga NDH, niti bilo kojih drugih snaga na području okupirane Jugoslavije u Drugom svetskom ratu, kolega Koljanin sa puno oštine, neočekivane za naš institutski naučni život, presuđuje da naša monografija nije „relevantan rad o ustaškoj vojsci“. Pa čak u svojoj kritici knjige, kako rekosmo napred, nije tumačio više od 1/5 njenog sadržaja. Stranice i stranice ove knjige, kolega Koljanin je prosto preskočio u želji da nas odmah negativno oceni, jer ne koristimo termine „genocid“ i „holokaust“, jer ne koristimo raniju literaturu o ustaškim zločinima i ne ponavljamo stereotipna mesta. Ovu njegovu arbitražu sa indignacijom odbacujemo, jer sam kolega Koljanin svojim ranijim radovima nije „relevantan“ niti kompetentan da ovu monografiju ocenjuje na takav način.

Naš zaključak je sledeći: za jednu kritiku nema žalosnije stvari nego kada je kritikovano delo preživi. Pustimo, dakle, one koji su upućeniji u vojnu istoriju, a pre svega širu publiku, da ocene ovo delo.